

בעלת האוב – שמואל א' כ"ח

חן ציון ניות

הקדמה

אמינות המאגיה והכישוף היא נושא הנתון למחלוקת קדומה בעולם היהודי. יש טוענים כי קיימים כוחות על-טבעיים אמיתיים בהם ניתן להשתמש, אך התורה אסרה את המאגיה והכישוף מפני שנעשה בהם שימוש בכוחות טומאה.²¹ אחרים טוענים כי האיסור לפנות אל בעלי הכשפים נובע מן העובדה שמדובר בשקר ובאחיזת עיניים.³ בדברי ספורנו (דברים י"ח, י"ד) ניתן למצוא מעין דרך ביניים. לדבריו, האיסור נובע מכך ש'אין מזל לישראל' ולכן לא יתאמתו דברי הקוסמים, אך מדבריו עולה כי אמצעים אלו אמינים כאשר השימוש נעשה לצורך עמים אחרים.

סיפור שאול ובעלת האוב נחשב בעיני מפרשים רבים, ובתוכם חוקרים בני ימינו,⁴ להוכחה חד-משמעית לאמיתות הקסמים והכישופים. לטענתם, הסיפור בפשטותו מוכיח כי בעלת האוב העלתה את רוחו של שמואל הנביא. שלושה מחכמי תקופת הגאונים: רב סעדיה גאון, רב שמואל בן חפני ורב האי גאון טענו בתוקף כי סיפור זה אינו מוכיח כי יש אמת במאגיה ובכשפים, והציגו שני הסברים אפשריים לסיפור.⁵ מאוחר יותר גם ראב"ע, רמב"ם ורלב"ג צידדו בקביעתם של גאונים אלו.⁶ אברבנאל, בפירושו, הציג את פירושיהם השונים ודחה אותם בטענה כי דבריהם סותרים את דברי חז"ל, מחד, ואינם מתיישבים עם השכל, מאידך, תוך התייחסות לפרטי כל פירוש.⁷

במאמר זה ננתח באמצעות כלים ספרותיים, את שאלת אמיתות המאגיה אשר הטרידה את חכמי ימי-הביניים ולא נבחנה לעומקה בכלים אלו. נבחן באמצעות קריאה צמודה של הטקסט והשוואת מקורות מקבילים, האם בעלת האוב העלתה את רוחו של שמואל באמצעות האוב, שמא מדובר באחיזת עיניים או באמצעי אחר. במסגרת מאמר זה לא נרחיב בשאלות רבות אחרות העולות מסיפור זה ואינן מעניין הדיון המרכזי.

קריאה צמודה

א. העלאת הרוח

בשיחה שהתפתחה בין שאול לבעלת האוב ביקש שאול להעלות את רוחו של שמואל הנביא, ובמהלכה נעשה שימוש בשורש ע.ל.ה. שלוש פעמים. בתחילה ביקש שאול "קסמי נא לי באוב והעלי לי את אשר אומר אליך" (ח'), אך האישה סירבה מחשש שמעשיה יביאו להסגרתה לידי שאול, אשר נודע כמי שממצה את הדין עם החוטאים במאגיה. לאחר ששאול נשבע כי לא יאונה לה כל רע, שאלה בעלת האוב: "את מי אעלה לך" ושאלו השיב: "את שמואל העלי לי" (י"א). האיזכור השני של השורש ע.ל.ה. בפסוק י"א הינו 'מיותר', מאחר

שמדובר בתגובה לשאלה הנזכרת באותו פסוק, והכתוב יכל להסתפק באמירה "את שמואל". מטרת ייתור זה היא הדגשת הפער בין בקשת שאול והבטחת בעלת האוב בפסוקים ח' ו-י"א בהן נעשה שימוש בשורש ע.ל.ה., לבין התוצאה המופיעה בפסוק י"ב בה נעשה שימוש בשורש ר.א.ה.⁸

הבדל נוסף בין הבקשה לבין התוצאה מתבטא בתיאור האקטיביות של בעלת האוב. בניגוד לשלב הבקשה (פסוקים ח'-י"א) בו הודגשה פעולתה האקטיבית של בעלת האוב בהעלאת רוחו של שמואל ("העלי", "אעלה"), בשלב הביצוע (פסוקים י"ב-י"ד) נעשה שימוש בשורש ר.א.ה. שלוש פעמים ולא ניכרת פעולה אקטיבית של האישה. בתחילה נאמר: "ותרא האישה את שמואל" (י"ב), ראייה אשר גרמה לה לחרדה. לאור תגובתה שאל אותה שאול: "אל תיראי כי מה ראית", והאישה השיבה "אלהים ראיתי עולים מן הארץ" (י"ג). גם כאשר השתמשה האישה בשורש ע.ל.ה. בתשובתה לשאול, היא לא הציגה את האירוע כמעשה אותו יזמה ("העליתי") אלא כאירוע פסיבי ("עולים"). אף בהמשך כאשר נשאלה על-ידי שאול "מה תארו" היא ענתה: "איש זקן עולה" (י"ד), ביטוי לפסיביות שלה.

אם כן, הכתוב הבלית באמצעות שתי דרכים את הפער בין בקשת שאול ותגובת האישה לבין התגלות שמואל בפועל, והבהיר כי לבעלת האוב אין חלק בהתגלות זו. בדבריו, "למה הרגזתני להעלות אותי" (ט"ו), התרעם שמואל על כך ששאול החריד אותו ממנוחתו על-מנת להעלותו.⁹ שמואל לא ביקר את שאול על העלאתו באוב ("למה העליתני"), אלא על 'הרגזתו' למטרה זו. לכן אין לראות באמירה "להעלות אותי" הוכחה לכך שבעלת האוב העלתה את רוחו, אלא התייחסות לעצם כוונתו של שאול להעלות אותו, או לדרך בה נגלה שמואל לפני האישה – "אלוהים ראיתי עולים מן הארץ".

ב. הזעזוע – הגילוי

בזמן ההתגלות של שמואל זעקה האישה "למה רימיתני ואתה שאול" (י"ב), תובנה שהכתוב לא הסביר את פשרה. בדברי חז"ל ניתן למצוא הצעה כי האישה זיהתה את שאול כתוצאה מדרך עליית רוחו של שמואל. על-פי דעה זו, הדרך המקובלת לעליית הרוחות היא כשהראש למטה והרגליים למעלה, ומאחר ששמואל עלה כשרגליו למטה וראשו למעלה, הבינה בעלת האוב כי הפונה אליה הוא מלך, כי רק לכבודם של מלכים עולות הרוחות בדרך זו.¹⁰ יוסף בן מתתיהו הציע כי שמואל דיבר אל האישה והבהיר לה שהעומד לפניה הוא שאול.¹¹ להצעות אלה לא ניתן למצוא ביסוס כלשהו בכתוב. אברבנאל הציע שבעלת האוב הבינה כי העומד לפניה הוא שאול מפני ששמואל השתחוה לו, תוך ייחוס ההשתחויה הנזכרת בחלקו השני של פסוק י"ד לשמואל. פירוש זה קשה, מפני שהנושא בחלקו השני של הפסוק הוא שאול

"וידע שאול כי שמואל הוא", ולכן גם המשכו של המשפט "ויקוד אפים ארצה וישתחו" אמור להתייחס אל שאול.

בדומה לפסוק י"א בו עשה הכתוב שימוש 'מיותר' בשורש ע.ל.ה. כך גם בפסוק י"ג נעשה שימוש 'מיותר' בשורש ר.א.ה.. שאול שאל את בעלת האוב "כי מה ראית" והיא השיבה "אלהים ראיתי עולים מן הארץ". הכתוב יכל להסתפק בתשובה "אלהים עולים מן הארץ", כפי שהוא קיצר בפסוק י"ד כששאול שאל "מה תארו" והאישה ענתה: "איש זקן עולה והוא עוטה מעיל", ללא חזרה על פרטי השאלה. השימוש 'המיותר' בשורש ר.א.ה. מדגיש את העובדה שעצם הראייה זעזעה את האישה שלא ציפתה לראות דבר.

עם זאת, אף לתוכן המראה ישנה חשיבות כפי שמשתקף מהמשך דברי בעלת האוב. את הכינוי "אלהים" (י"ג) שבדבריה היא פירשה בהמשך כ"איש זקן עולה והוא עוטה מעיל" (י"ד). השימוש במילה "אלהים" מוכר גם בהקשרו כ'שופטים' (כך לדוגמא בשמות כ"ב, ז'ח'), ואף תיאורו של שמואל העוטה מעיל מסמל את היותו שופט.¹² את תפקידו כשופט העביר שמואל לשאול, על-פי בקשת זקני ישראל: "שימה לנו מלך לשפטנו" (שמואל א' ח', ה'), ומתוקף תפקידו כמלך ניתן למצוא גם את שאול לבוש מעיל (כך לדוגמא בשמואל א' כ"ד, ד'). את מעילו, כך ניתן להניח, הסיר מעליו שאול עם בואו אל ביתה של בעלת האוב מתוך ניסיון לטשטש את זהותו.

בעלת האוב, אשר העלתה את חששה לפני שאול כי תואשם במעשה כשפים ותידון למוות, הזדעזעה למראה 'השופט' הנגלה אליה, וזעקתה מבטאת את תחושתה 'אשר יגורתי בא לי'. מראה 'השופט' הוא שגרם לה לזהות את שאול. האישה התבקשה להעלות את רוחו של שמואל, וכשזה נגלה אליה, התגלות שמעצם קיומה הפתיעה וזיעזעה אותה, היא מצאה את עצמה עומדת, לכאורה, למשפט בפני 'שופט'. שאול נשבע לאישה כי לא יאונה לה כל רע, והרע על-פי הגדרתה הוא שאול עצמו אשר שופט ומכרית את בעלות האוב והידעוני. לכן עם התגלות 'השופט' לנגד עיניה היא הזדעזעה מהמחשבה שהשבועה הופרה, לכאורה, והבינה שהעומד לפנייה הוא שאול.

לאורך הסיפור הוצג שאול בשמו ולא בתוארו כמלך. פעם אחת בלבד כונה שאול "מלך" בפרק זה, בנקודה בה הבטיח לאישה שגילתה את זהותו כי לא יאונה לה כל רע. שאול הבהיר לאישה מתוקף סמכותו כמלך וכשופט כי אין לו כוונה לנהוג ככזה (ולהענישה) אלא כאדם פשוט. בהמשך הסיפור חזר שאול להיות אותה דמות פשוטה כפי שהציג עצמו עם בואו אל האישה.

ג. דברי שמואל

פסוקים ט"ו-י"ט מציגים את השיחה שהתנהלה בין שמואל הנביא המת לבין שאול. שמואל כעס על פנייתו של שאול אל בעלת האוב וניסיונו להעלות את רוחו. מנגד, שאול הצטדק וטען כי פנה אל ה' באמצעים שונים על-מנת לדעת כיצד לנהוג במלחמה בפלישתים, אך לא נענה, ולכן בלית-ברירה ניסה גם את האפיק הזה. שמואל הבהיר לשאול כי עצם העובדה שה' לא ענה לו היא היא התשובה האלוקית – ה' סר מעליו ואינו מעוניין לסייע בידו להחזיק את מלכותו. כמו-כן מתוכן דבריו של שמואל עולה כי חוסר מענה אלוקי יכול להיות גם דבר טוב, מכיוון שידיעת עתידו – המוות, לבטח תפגע בשיקוליו ובתפקודו כמלך.

בדברי שמואל ישנה חזרה על נבואת קריעת המלוכה משאול הנזכרת לאחר חטאו של שאול בעמלק (שמואל א' ט"ו, ט"ז-כ"ט), תוך הוספת איזכור שמו של דוד, המלך שעתיד לרשת את מקומו. פרט לאזכור שמו של דוד, פסוק י"ט הוא הפסוק היחיד שניתן למצוא בו חידוש בדברי שמואל, ובו התייחסות לעתידו של שאול במלחמה עם פלישתים – שאול ובניו עתידים להיהרג וישראל יינגפו לפני פלישתים. המפרשים הטוענים כי אין בכוחה של בעלת אוב להעלות מתים, נדרשו לתת הסבר לעובדה שדברי שמואל מתגשמים למחרת היום.

רב שמואל בן חפני סבר כי החידוש בתיאור העתידות המיוחס לשמואל אינו משמעותי, ולכן טען כי כל הדברים הנזכרים אינם אלא דברי בעלת האוב שבדתה אותם מליבה וייחסה אותם לשמואל. לדבריו, האישה בדתה את מה שכל בר-דעת יכל להבין לאור המצב הפוליטי והצבאי. פערי הכוחות היו כל-כך מובהקים עד שלא היה מקום לספק כי ישראל יובסו במלחמה עם פלישתים, ואף היה זה סביר להניח ששאול ובניו יינגפו. רלב"ג פירש כי האישה, כדרך של כל בעלות האוב, השמיעה רחשים סתמיים חסרי פשר, כאילו נאמרו על-ידי שמואל, ואותם פירש שאול בעצמו מהרהורי ליבו.¹³ עיקר הבעיה בפירושים אלו היא בעובדה שדברי 'הנבואה' המיוחסים לשמואל התגשמו במלואם, ובמקום שהמקרא יבקר את תופעת המאגיה ויציג אותה במערומיה כתופעה שקרית, לשיטת רב שמואל בן חפני ורלב"ג, הוא נתן לה רוח גבית והוכיח את הצלחתה, בבחינת 'בא לקלל ויצא מברך'.

על-פי פירושם של רס"ג ורב האי גאון, שמואל אכן 'עלה' והתגלה בגופו וברוחו, אולם הדבר נעשה ברצון ה' ולא בכוחה של בעלת האוב. נבקש לאמץ פירוש זה הקרוב יותר למגמת הסיפור ופרטיו, אך עם זאת לסייג אותו. ההתגלות של שמואל היתה התגלות נבואית ברוח ולא בגוף, ובה ראתה בעלת האוב, לפחות בשלב מוקדם, רק את דמותו של שמואל והופתעה, ושאל שמע את דברי הנבואה אך לא ראה דמות כלשהי. פירוש זה אינו חוטא למגמת הסיפור מפני שידיעת העתידות נותרה ידיעה אלוקית בלבד ואינה בכוחם של קוסמי

קסמים. שמואל הנביא, גם אם אינו בחיים, הוא שהעביר את דברי הנבואה ללא תיווך אל שאול, אשר נודע כבר פעמיים בעבר כמי שזכה לנבואה.

פירוש זה יכול להסביר גם את סיבת היעלמותה של בעלת האוב במהלך דברי שמואל, ואת חזרתה רק לאחר תום ההתנבאות – "ותבוא האישה אל שאול ותרא כי נבהל מאוד" (כ"א). הנבואה הייתה מכוונת אל שאול בלבד ורק המראה הראשון נגלה לאישה, ומאחר שלאישה לא היה תפקיד בהתגלות, לא כמדיום או כגורם מתווך, לכן לא היה טעם וחשיבות בהישארותה במקום בזמן ששואל דיבר עם שמואל.

ד. הכנסת אורחים

חלקו האחרון של הסיפור (פסוקים כ"א-כ"ה) מתאר את חרדתו של שאול לאחר ששמע את דבריו של שמואל, ואת טיפולה המסור של בעלת האוב בשאול. סימון עמד על הניגוד העולה בסיפור בין דמותו התקיפה של שמואל הנביא ('הדוחה', המרחיק) לבין דמותה רבת החסד של בעלת האוב ('המקרבת'), והוסיף כי היא מתוארת בחלקו האחרון של הסיפור כבעלת בית רגילה מכניסת אורחים בדומה לדמותם של מכניסי אורחים אחרים בתנ"ך.¹⁴

אך נראה כי מעבר לרצון להציג את דמותה רבת החסד של האישה, הכתוב ביקש גם להעמיד את דמותה בפרופורציה הראויה. אישה זו שהתיימרה להיות מיוחדת ובעלת כוחות מאגיים איננה אלא בעלת בית רגילה. הצגת דמותה של האישה ביחידה זו כמארכת למופת, כמי שהצליחה לשכנע את שאול לאכול ולהעמידו על רגליו לפני המלחמה, עומדת בניגוד להצגתה המוקדמת כבעלת אוב לא מוצלחת שאיננה מזהה את שאול, שמשתכנעת מדבריו ומזדעזעת לגלות שטעתה.

ה. אירוניה

האירוניה היא אמצעי ספרותי המופיע במקורות מקראיים רבים.

אירוניה היא פער מיוחד במינו. לכאורה, המספר מספק, אמנם, את הנתונים הדרושים, אבל הקורא מוזמן להסיק מהן מסקנות העומדות בסתירה לתוכן המילים כפי שהן. יש אפוא פער בין תוכנו המוצהר של ההיגד לבין המסר האמיתי... אירוניה היא כעין התחזות... נוצרת מתיחות בין הדובר המשמיע מבע אירוני, ובין השומע, אשר נמצא חייב לפענח את הכוונה הנסתרת.¹⁵

פסוקים ג'-י"ד רצופים בתיאורים אירוניים שמעמידים את שתי הדמויות המרכזיות בקטע זה – שאול ובעלת האוב, באור מגוחך. הסיפור פותח בהתייחסות למותו של שמואל – "ושמואל

מת ויספדו לו כל ישראל ויקברוהו ברמה ובעירו" (ג'), אך בהמשך הסיפור מסתבר שלמרבה האירוניה למרות מותו עדיין ניתן לתקשר איתו. יצויין, כי מותו של שמואל נזכר כבר בשם"א כ"ה, א', כך שאזכורו בפרק זה אינו חידוש הנצרך להבנת הסיפור.

עוד נאמר בפסוק ג' כי "שאלו הסיר את האובות ואת הידעונים מהארץ", אך בהמשך מסתבר שלא רק שנותרו כאלה בארץ אלא שעבדי שאלו לא מתקשים למצוא אחת בסביבתו הקרובה – "הנה אשת בעלת אוב בעין-דור" (ז'). ועוד עולה מהדברים כי שאלו אשר בעברו נלחם בתופעת האוב והידעוני בחר בסוף ימיו להיעזר בה.¹⁶ קיל העיר שסיפור זה קשור לסיפור חטאו של שאלו בעמלק ומהווה סגירת מעגל להודעתו הראשונה של שמואל לשאלו על איבוד מלכותו.¹⁷ אך נראה שהקשר בין הסיפורים הוא אף ביחס לחטאו של שאלו. בשני המקרים נדרש שאלו להכרית תופעה בעייתית ופסולה ולא להותיר ממנה זכר, אך בשני המקרים הוא לא עשה עבודה יסודית. ייעודו של פסוק ג', אם כן, הוא לא רק בהיותו אקספוזיציה – במסירת נתוני פתיחה שיבהירו את הסיפור, אלא אף בהעצמת האירוניה והצגת דמותו של שאלו באופן נלעג.

אך לא רק דמותו של שאלו מוצגת באופן נלעג בחלקו הראשון של הסיפור אלא גם דמותה של בעלת האוב. בעלת האוב שהתיימרה להיות בעלת כוחות על-טבעיים, לא זיהתה את שאלו שהגיע אליה מחופש, ואף עמדה מולו והביעה את חששה ממנו – "אתה ידעת את אשר עשה שאלו אשר הכרית את האובות ואת הידעוני מן הארץ ולמה אתה מתנקש בנפשי להמיתני" (ט'). כששאלו ביקש להפיס את דעתה הוא נשבע לה בשם ה' שלא תיפגע אם תעבור על צו ה' ותקסום לו – "חי ה' אם יקרך עוון בדבר הזה" (י'), שבועה שהניחה את דעתה.¹⁸

בעלת האוב שאמורה להיות מיומנת בהעלאת רוחות התבקשה להעלות את רוחו של שמואל, אך ברגע שעשתה את מה שהיא אמורה להיות אמונה עליו היא הזדעזעה וזעקה. שאלו שהגיע אל בעלת האוב בגלל חרדתו ממראה עיניו (מחנה פלישתים) "וירא שאלו את מחנה פלישתים וירא ויחרד ליבו מאוד" (ה') ביקש להרגיע את בעלת האוב הנחרדת בעצמה ממראה עיניה "אל תיראי כי מה ראית" (י"ג).

העובדה שהכתוב השתמש בתיאורים אירוניים רק בחלקו הראשון של הסיפור, בשלב בו כל אחת מן הדמויות הראשיות עטתה על עצמה מסיכה, מעמידה את שתייהן באור מגוחך. שאלו הגיע אל בעלת האוב מחופש לאדם פשוט, אך בהמשך הסתבר כי הוא המלך ממנו חששה בעלת האוב. הפנייה אל האישה נעשתה בגלל היותה מוכרת כבעלת אוב, אך כשנעתרה לבקשת שאלו הסתבר כי איננה מסוגלת לזהות את המלך העומד מולה ואף העלאת רוחות

הפתיעה וזיעזעה אותה. בחלקו האחרון של הסיפור, לאחר שהוסרו המסכות של שאול והאישה, ניכר האמון בין השניים והכתוב איננו עושה עוד שימוש באירוניה.

סיפורים מקבילים

לסיפור בעלת האוב ישנה מקבילה בספר מלכים א' י"ד, א'-י"ח, והדימיון בין הסיפורים עובר לאורך כל פרטי הסיפור.¹⁹ בשני הסיפורים ישנן שלוש דמויות מרכזיות: מלך, נביא ואישה. בשני הסיפורים המלך היה מצוי במצוקה וביקש את עזרתה של האישה על-מנת לקבל מענה מהנביא למצוקתו. שאול שעמד לצאת למלחמה עם פלישתים ירא מפני הצבא הפלישתי, וירבעם חשש לחיי בנו החולה אביה. בשני המקרים המלך פנה אל הנביא שהמליך אותו וזאת למרות שמאז ההמלכה כבר נוצר ריחוק ביניהם. בזמן הפנייה אל בעלת האוב נבע הריחוק בין שאול ושמואל מבעיה טכנית – מותו של שמואל, אך הריחוק ביניהם נוצר עוד בחיי שמואל בעקבות חטאו של שאול בעמלק – "ולא יסוף שמואל לראות את שאול עד יום מותו" (שמואל א' ט"ו, ל"ה). הריחוק בין ירבעם לאחיה השילוני, שנבע ככל הנראה ממעשיו של ירבעם, אינו נזכר בכתוב במפורש, אך הוא מסתבר מן העובדה שירבעם לא ידע שאחיה איבד את מאור עיניו.

בשני הסיפורים המלך ביקש להתחפש על-מנת שלא יהיה מזוהה, אלא שבסיפור בעלת האוב המלך הוא זה שהתחפש וביקש להונות את בעלת האוב, ובסיפור במלכים המלך ביקש מאשתו שתתחפש על-מנת שהנביא לא יזהה אותה. בשלב זה ישנו ניגוד בין הסיפורים, בעוד שאחיה השילוני זיהה את אשת ירבעם למרות עיוורונו כבר כשדרכה על מפתן ביתו ועוד לפני שפנתה אליו בדברים, בזכות דבר ה' אליו, בעלת האוב לא זיהתה את שאול אלא רק לאחר ההתגלות של שמואל.

גם בדברי הנבואה שמסר הנביא קיים דמיון בין שני הסיפורים. בשני המקרים דברי הנבואה קשים ואינם עוסקים רק בשאלה הספציפית עליה ביקש המלך לקבל מענה. שאול ביקש לקבל מענה על המלחמה הקרובה עם הפלישתים ונענה כי יובס במלחמה זו, אך גם ששלושה מבניו ימותו יחד איתו, ובית המלוכה שלו יאבד לטובת בית מלוכה חדש בגלל חטאו במלחמה עם עמלק. גם ירבעם שבא לביקש מענה למצבו של בנו אביה, נענה שאביה בנו ימות מחולי זה, אך מעבר לכך, הוא וצאצאיו האחרים עתידים למות מוות בזוי, ובית המלוכה יאבד לטובת בית מלוכה אחר בגלל בניית הבמות והעגלים.

<p>ז לְכִי אֲמַרִי לִירְבֵעָם, כֹּה-אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, יַעַן אֲשֶׁר הִרְמַתִּיךָ, מִתּוֹךְ הָעָם; וְאַתְּנָה נְגִיד, עַל עַמִּי יִשְׂרָאֵל. ח וְאַקְרַע אֶת-הַמַּמְלָכָה מִבֵּית דָּוִד, וְאַתְּנָה לָהּ; וְלֹא-הִיִּית כְּעַבְדֵי דָּוִד, אֲשֶׁר שָׁמַר מִצֹּאתֵי וְאֲשֶׁר-הֵלַךְ אַחֲרָי בְּכָל-לְבָבוֹ, לַעֲשׂוֹת, רַק הַיָּשָׁר בְּעֵינָי. ט וְתָרַע לַעֲשׂוֹת, מִכָּל אֲשֶׁר-הָיוּ לַפְּנִיָּה; וְתִלְךָ וְתַעֲשֶׂה-לְךָ אֱלֹהִים אַחֲרָי וּמִסְכּוֹת, לַהֲכַעֲסֵנִי, וְאַתִּי הִשְׁלַכְתָּ, אַחֲרַי גּוֹר. י לָכֵן, הִנְנִי מֵבִיא רָעָה אֶל-בֵּית יִרְבֵּעָם, וְהִכְרַתִּי לִירְבֵּעָם מִשְׁתֵּינִי בְקִיר, עֲצוֹר וְעֲזוּב בְּיִשְׂרָאֵל; וּבְעַרְתִּי אַחֲרַי בֵּית-יִרְבֵּעָם, כְּאֲשֶׁר יַבְעֵר הַגִּלְגָּל עַד-תַּמּוֹ. יא הַמֵּת לִירְבֵּעָם בְּעִיר, יֹאכְלוּ הַכְּלָבִים, וְהַמֵּת בַּשָּׂדֶה, יֹאכְלוּ עוֹף הַשָּׁמַיִם: כִּי יְהוֹה, דְּבַר. יב וְאַתָּה קוּמִי, לְכִי לְבֵיתָהּ; כִּי בָבָאָה רַגְלֶיךָ הַעִירָה, וּמֵת הַיָּלֵד. יג וְסָפְדוּ-לוֹ כָּל-יִשְׂרָאֵל, וְקָבְרוּ אֹתוֹ--כִּי-זֶה לְבַדּוֹ, יָבֹא לִירְבֵּעָם אֶל-קִבְרָה: יַעַן נִמְצָא-בּוֹ דְּבַר טוֹב, אֶל-יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל--בְּבֵית יִרְבֵּעָם. יד וְהַקִּים יְהוָה לּוֹ מֶלֶךְ עַל-יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר יִכְרִית אֶת-בֵּית יִרְבֵּעָם זֶה הַיּוֹם; וּמָה, גַּם-עַתָּה. טו וְהִכָּה יְהוָה אֶת-יִשְׂרָאֵל, כְּאֲשֶׁר יִגְדֹּל הַקֶּנֶה בַּמַּיִם, וְנִתַּשׂ אֶת-יִשְׂרָאֵל מֵעַל הָאָדָמָה הַטּוֹבָה הַזֹּאת אֲשֶׁר נָתַן לְאַבְרָהָם, וְזָרַם מֵעֵבֶר לְנַהֲרָה: יַעַן, אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת-אֲשֵׁרֵיהֶם--מִכְּעִיסִים, אֶת-יְהוָה. טז וְיִתֵּן, אֶת-יִשְׂרָאֵל--בְּגִלְגַל חֲטָאוֹת יִרְבֵּעָם, אֲשֶׁר חָטָא, וְאֲשֶׁר חָטִיֵּא, אֶת-יִשְׂרָאֵל. יז וְתִקֶּם אֶשֶׁת יִרְבֵּעָם, וְתִלְךָ וְתִבֵּא תִרְצָתָהּ; הִיא בָּאָה בְּסוֹף-הַבַּיִת, וְהִנְעֵר מֵת. יח וְיִקְבְּרוּ אֹתוֹ וְיִסְפְּדוּ-לוֹ, כָּל-יִשְׂרָאֵל: כְּדָבַר יְהוָה אֲשֶׁר דְּבַר, בְּיַד-עַבְדּוֹ אַחֲיָהוּ הַנְּבִיא.</p>	<p>טו וַיֹּאמֶר שְׂמוּאֵל אֶל-שְׂאוּל, לָמָּה הִרְגַזְתָּנִי לְהַעֲלוֹת אֹתִי; וַיֹּאמֶר שְׂאוּל צַר-לִי מְאֹד וּפְלִשְׁתִּים נִלְחָמִים בִּי, וְאַלְהִים סָר מֵעָלַי וְלֹא-עֲנִנִי עוֹד גַּם בְּיַד-הַנְּבִיאִים גַּם-בַּחֲלָמוֹת, וְאַקְרָאָה לָהּ, לְהוֹדִיעַנִי מָה אֶעֱשֶׂה. טז וַיֹּאמֶר שְׂמוּאֵל, וְלָמָּה תִשְׁאַלְנִי: וַיְהוֹה סָר מֵעָלַיךָ, וַיְהִי עָרְךָ. יז וַיַּעַשׂ יְהוָה לוֹ, כְּאֲשֶׁר דְּבַר בְּיָדִי; וַיִּקְרַע יְהוָה אֶת-הַמַּמְלָכָה מִיַּדְךָ, וְיִתְּנָה לְרַעַךְ לְדָוִד. יח כְּאֲשֶׁר לֹא-שָׁמַעַת בְּקוֹל יְהוָה, וְלֹא-עָשִׂיתָ חֲרוֹן-אָפוֹ בְּעַמְלֶיךָ; עַל-כֵּן הִדְבַר הַזֶּה, עָשִׂה-לְךָ יְהוָה הַיּוֹם הַזֶּה. יט וְיִתֵּן יְהוָה גַּם אֶת-יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ, בְּיַד-פְּלִשְׁתִּים, וּמַחֲרָה אֲתָהּ וּבְנֶיךָ עִמָּי; גַּם אֶת-מַחֲנֶה יִשְׂרָאֵל, יִתֵּן יְהוָה בְּיַד-פְּלִשְׁתִּים. כ וַיִּמְהַר שְׂאוּל, וַיִּפֹּל מִלֵּא-קוּמָתוֹ אַרְצָה, וַיֵּרָא מְאֹד, מִדְּבַרֵי שְׂמוּאֵל; גַּם-כֹּחַ, לֹא-הָיָה בּוֹ--כִּי לֹא אָכַל לֶחֶם, כָּל-הַיּוֹם וְכָל-הַלַּיְלָה. כא וַתְּבוֹא הָאִשָּׁה אֶל-שְׂאוּל, וַתֵּרָא כִּי-נִבְהַל מְאֹד; וַתֹּאמֶר אֵלָיו, הִנֵּה שָׁמַעַת שִׁפְחָתְךָ בְּקוֹלְךָ, וְאֲשִׁים נַפְשִׁי בְּכַפִּי, וְאֲשַׁמַּע אֶת-דְּבָרֶיךָ אֲשֶׁר דְּבַרְתָּ אֵלַי. כב וְעַתָּה, שָׁמַע-נָא גַם-אַתָּה בְּקוֹל שִׁפְחָתְךָ, וְאֲשַׁמָּה לְפָנֶיךָ פֶּת-לֶחֶם, וְאָכּוּל; וַיְהִי כֹךָ, כִּי תִלְךָ בַּדֶּרֶךְ. כג וַיִּמָּאֵן, וַיֹּאמֶר לֹא אֲכַל, וַיִּפְרָצוּ-בּוֹ עֵבְדָיו וְגַם-הָאִשָּׁה, וַיִּשְׁמַע לְקֹלָם; וַיִּקֶּם, מִהָאָרֶץ, וַיָּשָׁב, אֶל-הַמְּטָה. כד וְלֹאִשָּׁה עֵגֶל-מִרְבֵּק בַּבַּיִת, וַתִּמְהַר וַתִּזְבַּחַהּ; וַתִּקַּח-קֶמַח וַתִּלְשׁ, וַתִּפְהַז מִצוֹת. כה וַתִּגַּשׁ לְפָנֶי-שְׂאוּל וּלְפָנֵי עַבְדָּיו, וַיֹּאכְלוּ; וַיִּקְמוּ וַיֵּלְכוּ, בַּלַּיְלָה הַהוּא.</p>
--	---

ההשוואה בין הסיפורים מעלה שאלה בדבר המקבילה של בעלת האוב. האם בעלת האוב מקבילה לאשת ירבעם או שמא לאחיה השילוני?

כאמור, שתי הנשים הן שיצרו את הקשר בין המלך לנביא, אך בעוד שאשת ירבעם היא דמות פסיבית, בעלת האוב ניכרת כדמות אקטיבית. לא רק ששמה של אשת ירבעם לא נזכר אלא

גם קולה ומחשבותיה נעדרים מהסיפור לחלוטין. רצונה של אשת ירבעם לא נזכר כלל והיא עשתה את רצון ירבעם בעלה באמצעות התחפשות לאישה רגילה ולקחת המזון לנביא. מנגד בעלת האוב מוצגת כדמות בעלת מחשבות ורצונות המסרבת לבקשת המלך (ללא ידיעה שהוא מלך), שחוששת לחייה, שמאשימה את המלך ששיקר ולבסוף כמארכת.

פנייתו של שאול אל בעלת האוב לא נבעה מהיותה אישה הקרובה אליו, כפי שקרה בסיפור במלכים, אלא בגלל כוחות הכישוף שלה שבאמצעותם הוא ביקש להגיע אל שמואל. העובדה ששאול ביקש להונות את בעלת האוב באמצעות התחפשות, מעמידה את בעלת האוב באותו מעמד כמו אחיה השילוני אותו ביקש ירבעם להונות באמצעות התחפשות אישתו. מנגד, בקשתו של שאול להעלות דווקא את רוחו של שמואל הנביא ולא כל רוח אחרת, מעלה תהייה לגבי מעמדה של בעלת האוב בעיניו, ומעמידה אותה באותו מעמד טכני כמו אשת ירבעם.

ניכר כי מקומה ומעמדה של בעלת האוב בסיפור עבר שינוי כשנקודת המפנה היא התגלות שמואל. בתחילת הסיפור נראה כי היא מקבילה לאחיה השילוני ובהמשכו ניכר שהיא מקבילה לאשת ירבעם. פנייתו של שאול לבעלת האוב נבעה מהכרה ביכולותיה כמי שיכולה לקסום קסמים ולהעלות את רוחותיהם של המתים. כאמור, דבר זה ניכר גם בשימוש שנעשה בשורש ע.ל.ה. כביטוי לפעולה האקטיבית המצופה ממנה במעשה הקסמים, ואף בדו-שיח שהיא ניהלה עם שאול כשסירבה לבקשתו עד שהוא נשבע לה שלא יאונה לה כל רע. בשלב זה ניכר ההבדל שבין בעלת האוב שלא הצליחה לזהות את המלך המחופש, לאחיה השילוני שעל אף עיוורונו, ועוד לפני כניסתה של אשת ירבעם, זיהה בכוח הנבואה את האישה המתחפשת.

מרגע שבעלת האוב ראתה את שמואל ניכרת הפסיביות שלה כמו אשת ירבעם, אך בניגוד לאשת ירבעם הפסיביות שלה ניכרת בתחום 'התמחותה' מעשי הקסמים. כאמור, ביטויי הפסיביות ניכרים הן בשימוש בשורש ר.א.ה. והן בהיעדרותה של האישה ממעמד דברי הנבואה של שמואל לשאול. בעלת האוב לא היתה הגורם שהעביר את דבר ה' (או אפילו את דברי הנביא) אל המלך, היא נעדרה מן האירוע וגילתה ששאול מזועזע – "ותבוא האישה אל שאול ותרא כי נבהל מאוד" (כא).

בעלת האוב מתגלה כמקבילה לאשת ירבעם. כשם שאשת ירבעם התחפשה כדי להיראות מישהי אחרת ובכך קיוותה לקשר בין מלך ישראל לבין הנביא, כך בעלת האוב עטתה על עצמה 'תחפוש' כדי לקשר בין מלך ישראל לבין הנביא.

סיפור בעלת האוב משתלב במגמה הכללית של התורה במאבקה בתופעת המאגיה לסוגיה השונים, ובמגמתם של הנביאים היוצאים בתקיפות נגד תופעות אלו, ובתוכם שמואל הנביא האומר לשאול אחרי חטא עמלק: "כי חטאת קסם מרי" (שמואל א' ט"ו, כב). ייחודו של הסיפור בתוך המגמה הכללית הוא בהצגת תופעת המאגיה מנקודת מבט אנושית ולא משפטית, אך אין לטעות ולראות בנקודת המבט האנושית ביטוי להצדקה, הבנה או הערכה כלשהי לתופעה פסולה זו. גם אם האישה בעלת האוב הוצגה בחלקו האחרון של הסיפור כאישה רגישה, כמי שתמכה וסעדה את שאול במצבו הקשה ביומו האחרון, אין הדבר סותר את הדרך בה הוצגה האישה בחלקו הראשון של הסיפור כשרלטנית המייחסת לעצמה כוחות שלא קיימים.

אין הכתוב מציג ולו ביטוי אחד המעיד על פעולתה האקטיבית של האישה בהעלאת רוחו של שמואל. האישה הוצגה כמי שהאירועים אשר היא אינה בקיאה בהם שולטים בה ולה אין שליטה באירועים אלה. היא לא ידעה מי עמד מולה וביקש ממנה להעלות את רוחו של שמואל, ואף את שמואל נראה שלא זיהתה. האירועים הפתיעו אותה והביאו אותה לזעקה, בניגוד לציפייה ממנה.

הנביאים שמוצגים כאנטיתיזה לבעלת האוב, הן שמואל בסיפור זה והן אחיה השילוני בסיפור במלכים א' י"ד, הוצגו כמי שלא הופתעו כלל ואף הקדימו בצעד אחד את הפונה אליהם. בהשוואה זו בולטת בעיקר ידיעתו של אחיה השילוני העיוור כי אשת ירבעם עומדת לפניו כבר בסף דלתו, לעומת בעלת האוב שאף אל סף ביתה הביא מלך ישראל דמות מחופשת, אך היא לא זיהתה אותה אפילו אחרי שיחה עימה, ורק גורם חיצוני הבהיר לה את הדברים.

1

1

² ראו לדוגמא: רשב"ם, דברים י"ג, ג'ד'; רמב"ן דברים י"ח, ט'-י"ב.

³ ראו לדוגמא: רס"ג ואב"ע לויקרא י"ט, ל"א.

⁴ ראו: א' סימון, 'שאל בעין-דור: איזון סיפורי בין הנביא הדוחה לבעלת האוב המקרבת', בתוך: קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים, ירושלים- רמת-גן תשנ"ז, עמ' 93-96; מ' גרסיאל, עולם התנ"ך: שמואל א' כ"ח, י"א-ט"ו, ואת דעת קויפמן המובאת בדבריו; י' קיל, תורה נביאים וכתובים עם פירוש דעת מקרא: שמואל, ירושלים תשמ"א, לאורך פירושו ובסיכום.

⁵ דבריהם הובאו בפירושו של רד"ק, ונמצאו מאוחר יותר בגניזה, כמו-כן ראו: י' קיל (שם), עמ' רפח- רפט. הפירושים יוצגו בהמשך.

⁶ משנה תורה הלכות עבודה-זרה פרק י"א הלכות י"ג-ט"ז בהתייחסות כללית לנושא הכשפים, וכן הובא הרמב"ם יחד עם רלב"ג בפירושו של אברבנאל. אב"ע, ויקרא י"ט, ל"א.

⁷ אברבנאל שמואל א' כ"ח. כמו-כן העלה גם שאלות נקודתיות על כל אחד מהפירושים.

⁸ תופעה דומה ניתן למצוא במלכים א' י"א, כ"ו-כ"ז. כאשר הכתוב מתייחס למרד ירבעם בשלמה, נאמר: "וירם יד במלך וזה הדבר אשר הרים יד במלך שלמה בנה את המילוא...". השימוש החוזר במילה "במלך" מבליטה את הניגוד לדברי ירבעם אשר כינה אותו "שלמה" ולא "מלך".

⁹ על-פי ישעיה י"ד, ט'. וראו עוד: גרסיאל וקיל (לעיל, הערה 3) על פסוק זה.

- ¹⁰ ויקרא רבה כ"ו ז, מהדורת וילנא.
- ¹¹ יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים: ספר שישי, שמואל א' כ"ח, ד'-י"ט, תרגום: אברהם שליט, ירושלים תש"ד.
- ¹² כמאמר הכתוב: "כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני" (ישעיה ס"א, י').
- ¹³ שני הפירושים הובאו בפירושו של אברבנאל, וכפי שהעיר אברבנאל, רלב"ג הלך בפירושו בשיטת הרמב"ם להגדרת בעלות האוב.
- ¹⁴ סימון (לעיל, הערה 3), עמ' 99-102.
- ¹⁵ פ' פולק, הסיפור במקרא: בחינות בעיצוב ובאמנות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 338.
- ¹⁶ על תיאור אירוני זה אמרו חז"ל: "למה שאול דומה באותה שעה. אמר ריש לקיש: משל למלך שנכנס למדינה וגזר ואמר 'כל התרנגולין שיש כאן ישחטו'. בלילה בקש לצאת, אמר 'יש כאן תרנגול שיקרא?' אמרו לו: 'לא אתה הוא שגזרת ואמרת כל תרנגול שיש כאן ישחטו?!' כך שאול הסיר את האובות ואת הידעונים מן הארץ, והוא אומר 'בקשו לי אשת בעלת אוב', אף על פי כן "ויאמרו עבדיו אליו הנה אשה בעלת אוב" (ויקרא רבה כ"ו ז, מהדורת וילנא).
- ¹⁷ קיל (לעיל, הערה 3), עמ' רפז-רפח.
- ¹⁸ על שבועה אירונית זו אמרו חז"ל: "למה שאול דומה באותה שעה. אמר ריש לקיש: משל לאשה שהיתה אצל אוהבה ונשבעת בחיי בעלה, כך שאול שואל באוב וידעוני ואומר" חי ה' אם יקרך עון בדבר הזה" (ויקרא רבה כ"ו ז, מהדורת וילנא).
- ¹⁹ על דימיון זה עמד כבר סימון (לעיל, הערה 3), עמ' 86-90.